

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 04. 03. 2019 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 12. 03. 2019

Süreklilikler ve Kopuşlar Çerçevesinde Devlet – Sivil Toplum İkiliği Konusundaki Kuramsal Yaklaşımlar ve Bob Jessop’ın Devlet Kuramının Bu Çerçevede İncelenmesi

Dilan MIZRAK

Ar.Gör. Dr.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi- Genel Kamu Hukuk Anabilim Dalı - Ankara - Türkiye

ORCID Numarası: 0000-0003-3535-6691

dilanmizrak@yahoo.com

Öz

Devlet, iktidarın kurumsallaşmaya geçişini belirlemektedir. Sivil toplum ise, birey ve devlet arasında yer alan ara yapıları ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu iki kavramın farklılığı, tarihsel ve kuramsal süreç içinde birbirini takip eden ya da tamamen farklı bakış açılarıyla açıklanmıştır. Her iki kavram arasındaki ayrım özü itibarıyla ekonomik gelişmelere bağlıdır. Bu yaklaşımı esas alan ilk fikir adamları da klasik ekonomi politikçilerdir. Bu düşüncede ekonomi olumlanırken, siyaset ve devlet eleştirilmiştir. Klasik ekonomi politik düşüncesinden etkilenmekle birlikte tersi biçimde sivil toplum üzerine eleştirel bir değerlendirme sunan Hegel içinse devlet sivil toplum ikiliği devlet merkezli bir bakış açısı taşımaktadır. Marx’a kadar burjuva toplumu olarak algılanan sivil toplum Marx ile birlikte daha geniş kapsamlı algılanmaya başlamıştır. Marx sivil toplumu altyapıya, devleti üstyapıya yerleştirir. Gramsci’de de Marx’ı takip eder biçimde altyapı-üst yapı ayrımı söz konusudur, ancak Gramsci Marx’ın aksine sivil toplumu üst yapının bir parçası olarak algılamakta, bu da her iki düşünürün sivil toplum tanımlarını farklılaştırmaktadır. Gramsci’nin tarihsel blok tezinden etkilenen ve sivil toplum devlet ikiliği konusundaki düşünceleri bu çerçevede şekillenen Bob Jessop da, devleti hegemonik projelerin ve birikim stratejilerinin yarattığı bir form olarak açıklamış, bu şekilde oluşan devletin dışında bir sivil toplum ve sivil toplumun dışında bir devlet olmadığını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Sivil Toplum, Hegemonya, Gramsci, Bob Jessop.

Theoretical Approaches On the Issue of State-Civil Society Dichotomy in Regard of Continuity and Disengagements and An Evaluation on Bob Jessop’s State Theory in This Framework

Abstract

The difference between the concepts of state State which determines the power to be institutionalised and civil society that expresses the entities between state and the individual has been explained by views that follow each other or fully differ in historical and theoretical process. The differentiation of two concepts inherently is bound to economic evolvments. The first intellectuals embarking on this approach are thus classical school of economics. In this theory, while economy is affirmed, politics and the state is criticised. For Hegel, who has despite being influenced by classical school of economics, presented a critical analysis on civil society in contrary, the dichotomy on state and civil society holds a state centric view. Civil society being perceived as bourgeoisie till Marx, has started to be evaluated in a comprehensive way. Marx settles civil society to substructure while settling the state to superstructure. There is a substructure – superstructure differentiation in Gramsci as well, but Gramsci perceives civil society as a part of superstructure differing from Marx and this makes the definition of civil society different for two philosophers. Bob Jessop, who has been influenced by Gramsci’s historical block thesis and shaped his ideas on civil society-state dichotomy in this framework explains state as a form created by hegemonic projects and accumulation strategies and expresses that there is neither a state without civil society nor a civil society without state.

Keywords: State, Civil Society, Gramsci, Hegemony, Bob Jessop.

GİRİŞ

En yaygın ifadesi ile devlet genel olarak, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluştur. Bu tanımdan da çıkarılabileceği gibi devlet fikrinin oluşturulması iktidarın kişisellikten-tarımsallıktan sıyrılıp kurumsallaşmaya geçişini belirler (Kapani, 2000:33,35). Sivil toplum ifadesi ise birey ile devlet arasında yer alan ara yapıları akla getirmektedir. Bu tanımlar dikkatli bir biçimde değerlendirildiğinde, sivil toplum-devlet ikiliğinin kaynağı da anlaşılabilir. Böyle bir ayırım politik düşünce tarihinde kapitalizmin doğuşu ile yer almaya başlamıştır. İktidarın dünyevileşmesi, iktidarın kaynağının, doğa veya tanrıda değil de, toplumda aranacak olması, ekonominin toplumsal ilişkilerde merkezi yer tutmaya başlaması, buna paralel olarak da kent kültürünün, laik otoritenin gelişmesi, modern devletin ortaya çıkması ile mümkün olmuştur. Çalışmada öncelikle iki kavram arasındaki ayırım ve konuya ilişkin kuramsal ve tarihsel süreç değerlendirilecek, ardından Bob Jessop’ın devlet kuramı ve sivil toplumu bu kuram içinde nereye oturtmuş olduğu incelenecektir.

TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDE DEVLET – SİVİL TOPLUM İKİLİĞİNİN İNCELENMESİ

Sivil toplum kavramı hala pek çok kesim ya da akademisyen tarafından farklı algılanan, zaman içinde esnek bir ahlaki ve siyasi kimliğe ve değere sahip olan, muğlak bir kavram olarak kabul edilmektedir. Gönenç, 2001:10). Yine de genel olarak, “devletten özerk, çoğulcu bir yapıdaki gönüllü örgütlenmeler alanı” olarak tanımlanmaktadır (Aslan, 2010:357).

Sivil kelimesi, Batı dillerindeki “civic” ten gelmektedir. Şehir, yurttaş, uygar gibi pek çok kelimenin kökeni civic’e dayandığı içindir ki, sivil kelimesi “kırsal ya da köy yaşamına ilişkin olmayan, askeri ya da dini olmayan, medeni, uygar, görgülü” anlamlarında kullanılabilir (bkz. Tuncel, 2011:13-14). Ancak, toplum kavramı ile bir araya geldiğinde, bazı toplumsal ve siyasi hareketlere bağlı olarak geliştiği görülmektedir (Aslan, 2010:359).

Avrupa’da kentlerin oluşumu ve ekonomik canlanmayla burjuvazi gücünü artırmış ve kendi hareket alanını devletten özerk biçimde düzenleme ihtiyacı duymuştur (Aslan, 2010:361). Bu tarihsel süreç sivil toplumun doğuşunu sağlamıştır. Bu dönemde sivil toplum kavramının özünü özel mülkiyet oluşturduğu için sivil toplum “burjuva sınıfının oluşturduğu toplum” olarak algılanmıştır (Tuncel, 2011:16). Zamanla, sivil toplum kavramı daha çok “birey devlet ilişkilerinin bir despotun otoriter yönetiminden hukuk devleti ilkelerine göre belirlenmesi” ni ifade etmek üzere kullanılmıştır (Aslan, 2010: 361). Bu çerçevede de, “çoğulcu yapıya sahip, merkezi siyasi iktidara karşı ayrı bir alan aracı gören, birey ve grupların amaç ve değerlerin serbestçe ifade ettikleri alan” şeklinde tanımlanmıştır (Gönenç, 2001: 18, Tuncel, 2011: 16-17).

Sivil toplum kavramının siyasi bir kavram olarak literatüre girmesi sanayi devrimi ile olmuştur. Özellikle Hollanda ve İngiltere’de azınlıkların muhalefette öncü olmasıyla devletten özerk grupların – ki işçi sendikaları da bu alanda önemli rol oynamıştır - tanınmasını sağlayan yasalar kabul edilmiş ve bu, sivil toplum düşüncesinde büyük ilerlemeye neden olmuştur (Tuncel 2011:29).

Siyasal olan ile sivil olan arasındaki ayrım tarihsel süreç içinde gelişmiştir. Antik Yunan’da veya Ortaçağın feodal yapılanmasında böyle bir ayrım söz konusu değildir ve bu ikili yapı burjuvazinin gelişimiyle paralel bir durumdur. Bireye devlet dışında yaşam alanı tanımayan, tek hakları polislin siyasi yaşamına katılma hakkı olan bireylerin oluşturduğu, doğal olanın politik olduğu Antik Yunan’ın ve bireyin cemaat içinde eridiği feodal sistemin böyle bir ayrıma olanak vermesi düşünülemez.

Antik Yunan’da kabul edilen koinonia politike (politik toplum) yapısı itibariyle bireye politik toplumun dışına çıkararak bağımsız, kendine ait, özel bir alan yaratmasını imkânsız kılmaktadır (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 165). Sivil toplum kavramının bu politik toplum kavramının karşıtı olarak ortaya çıktığı görülmektedir

Roma hukukuyla Antik Yunan düşüncesine tüzel kişilik kavramı eklenmiş, bu kavram da sivil toplum alanının gelişmesini sağlamıştır (Tuncel, 2011: 28). Roma’daki devlet (res publica), bir yurttaşlar topluluğu olmakla birlikte, “politikanın birinci insani etkinlik biçimi olduğu” Antik Yunan’ın bu anlamda devamı niteliğindedir. Yine de, Roma’da kamusal ve özel alan ayrımının şekillenmeye başladığı görülmektedir (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 165). Roma’nın sivil toplum – devlet ikiliği bakımından çok önemli bir özelliği, özel mülkiyet ve özel hukuk alanı geliştikçe yurttaşın devletten özerk bir alana ihtiyaç duyduğunun görülmesi olmuştur. Bu da söz konusu ikiliğin ancak kapitalizmin gelişmesiyle mümkün olacağını göstermesi bakımından önemlidir (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 166).

Devlet – sivil toplum ayrımı konusunda ilk adımları doğal hukuk kuramcılarında görmek mümkündür. Doğa durumu, toplumsal sözleşmenin yapılma nedeni ve sözleşme sonrası kurulacak devletin nitelikleri konusunda taşıdıkları farklılıklara rağmen Thomas Hobbes’un kuramı, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinden, John Locke’un kuramı ise kapitalizmin yerleşmeye başladığı sürecin tarihsel ve toplumsal koşullarından etkilenmiştir (Ayrıntılı bilgi için Aksoy, 1994: 33). Sivil toplum kuramcısı sayılamasalar da, bu kuramcılar sivil toplum-devlet ikiliğine katkı sunan düşünürlerdir. Zira toplum sözleşmesi yapılmadan önceki doğal durum, devletin dışında kalan bir alandır (Savran, 2003:30-39). Ancak neticede, bu kuramcılar sivil toplumu devletten ayırmadıklarını vurgulamak gerekir. Yeni kavramlara ve anlayışa rağmen sivil toplum hâlâ devletten bağımsız bir alan olarak düşünülmez. Sivil olan politik olandan ayrı değildir. Doğal hukuk kuramı için mutlaka dikotomik bir bakış sergilenecekse, dikotominin sivil

toplum ile devlet arasında değil, fakat doğa durumu ile devlet (sivil toplumu da içeren) arasında olduğuna dikkat edilmelidir (Savran, 2003:26-33). Rousseau’nun doğal hal, siyasi toplum belirlemede ise farklı olan nokta, doğal halde bir arada yaşam, toplum şeklinde bir yapı olmayıp, bireylerin birbirlerinden kopuk, yalıtılmış halde yaşamalarıdır. Devlet ise tarafsızlığın ve evrenselliğin hâkim olduğu bir alandır. Sivil toplumun bencil bireyi kendini ve ailesini düşünürken, devlet kurulduktan sonra, genel irade içinde yer alan birey, siyasi hak ve yükümlülüklerin taşıyıcısı olarak karşımıza çıkar (Çaha, 2016: 34). Bu durumda Rousseau için sivil toplum, siyasal toplum ikiliğini görmek zordur, zira bir yanda toplumsallıktan uzak yalnız, bencil bir birey, diğer yanda ise siyasal alan, genel irade, devlet vardır (Savran, 2003: 42-45).

İşte bu noktada, doğal hukuk kuramcılarının, bireyin özerk bir yapı kazanması, yeni bir ekonomik yapının gelişmesi etrafında özetlenebilecek katkıları doğrultusunda süreklilik taşıyan, fakat dikotominin tarafları ve sivil toplum ile devletin yapay bir aşama olmayıp, somut durumun bir ürünü olması konusunda ciddi kopuş gerçekleştiren yeni bir kuramın doğuşundan bahsetmek gerekir. Daha önce de değinildiği gibi, sivil toplum-devlet şeklinde bir ayrımın gerçekleşmesi temelde ekonomik gelişmelere bağlıdır. Dolayısıyla denilebilir ki, iki kavram arasında ayrışmaya neden olan kapitalizmdir ve bu ikiliği siyasi düşünce tarihine kazandırsa burjuva düşünürleridir (Tuncel, 2011: 29).

Böyle bir yaklaşımı temele alarak bu ayrımı yapan ilk fikir adamları da klasik ekonomi politikçilerdir. Adam Smith, Adam Ferguson, David Ricardo ve J.B. Say’ın başta geldiği bu teorinin kurucularında sivil toplum düşüncesi ilk kez bilimsel bir görünüm kazanmıştır (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 168). Klasik ekonomi politikçiler, devlet- sivil toplum ikiliğinin ortaya çıkması için, aileden ve devletten bağımsız üçüncü bir alan olarak piyasanın ortaya çıkması gerektiğini savunurlar. Toplumsal yaşamın yeniden gerçekleştirilmesinde ekonomiyi politikanın önüne alan düşünürlere göre, toplumsal yaşamı gösteren ekonomi ise ekonomik yapıya bakılmalıdır. Bu anlayış üzerinde düşünüldüğünde bazı sonuçlara gidilebilecektir (bkz. Keane, 1988: 54-66). Örneğin, klasik ekonomi politikçilerin, ekonomi siyaset ayrımı yaptığı ve politikayı ekonomi karşısında ikincilleştirdiği söylenebilir ki, varılan bu sonuç da klasik ekonomi politik kuramına kadar geçerli olan paradigmanın değiştiğine işarettir. Şöyle ki, klasik ekonomi politik düşüncesinden önce doğal olan politiktir, klasik ekonomi politığın kopuş gerçekleştiren anlayışı ise doğal olanın ekonomik olduğu fikridir. Belirleyici olan, birincilliği olan artık politika değil, ekonomidir (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 169).

Kısacası, klasik ekonomi politik düşüncesinde, ekonomi momenti olumlanırken, siyaset momenti eleştirilir, özsel olarak olumsuz bir fenomen olarak görülür. Bunun sonucunda ise minimal devlet anlayışı gündeme gelir. Görüldüğü gibi, klasik ekonomi politikte devletin ve devlet toplum ilişkilerinin anlaşılma

biçimine ilişkin, daha önce ortaya konulan kuramlar ile temel bir kopuş söz konusudur.

Ekonomiyi ve sivil toplumu siyaset karşısında birincilleştiren klasik ekonomi politik düşüncesinde, kendi çıkarı peşinde koşan birey merkezli bakış açısının söz konusu olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. İşte bu noktada, kuramı, klasik ekonomi politik düşüncesi ile süreklilikler barındıran, fakat birey merkezli bakış açısının demokratik toplum yönünden oluşturabileceği tehlikeleri ortaya koyması nedeniyle aynı zamanda bu düşünceden bir kopuş içeren Tocqueville’den bahsetmek gerekir.

Tocqueville’e göre, bireyselcilik demokratik toplum açısından tehlike teşkil edebilir. Şöyle ki; bireycilik anlayışı nedeniyle, insanlar içsel sorunları ile uğraşırken, toplumsal sorunlar ile uğraşmayı bırakırsa, toplumdan yalıtık, apolitik, yönetimin ne yaptığı ile ilgilenmeyen, yabancılaşmış bireyler ve neticede de merkezîyetçilik söz konusu olur. Tocqueville, bu merkezîyetçiliği eleştirirken bir ayırım yapar. Toplumun bütününe ilgilendiren genel çıkarlar söz konusu olduğunda iktidar yoğunlaşması olması, yani siyasal merkezîyetçilik gereklidir ve eleştirilmez; ancak siyasal iktidarın yerel düzeyde yürütülmekte olan işlerin yürütümünü kendi üstüne alması şeklinde gerçekleşen yönetsel merkezîyetçilik, az önce de anlatılan, apolitik bireylerin izole olması, böylece demokratik despotizme yol açması nedeniyle eleştirilir. Tocqueville’e göre, yönetsel merkezîyetçiliğin neden olacağı tehlikeler sivil toplum ile aşılabılır. Tocqueville, sivil topluma tekil çıkarların bütün topluma verebileceği zararları ve çoğunluk yönetiminin demokratik rejim içerisindeki aşırılıklarını engelleyerek, özgürlüğü koruma ve despotizmi önleme işlevi tanır. Sivil toplumdaki örgütlenmeler birbirinden yalıtılmış durumdaki bireyleri tutunumsuz bir yığın olmaktan uzaklaştırarak, gerek sivil gerek siyasal süreçlerin gerektirdiği toplumsal birlikteliğin oluşturulmasına yönelik olarak etkinlik gösterecektir (Yetiş, 2005: 12- 20).

Bu noktada son olarak söylenebilecek şudur ki, klasik ekonomi politik kuramcılar ile birlikte, devlet ağırlıklı söylemden sivil toplum ağırlıklı aşamaya geçilmesi ciddi bir kopuşa neden olmuştur. Tocqueville’in düşüncesi ise, bu düşüncüyü devam ettirmesi açısından erken dönem liberallerinin kuramı ile süreklilik taşısa da, devletin müdahale etmemesi gereken bir sivil toplum yerine, devleti sınırlandıracak, aktif ve etkin bir sivil toplum anlayışı, bu kopuşu gerçekleştirmiştir

Sivil toplumu modern toplumun bir ürünü olarak değerlendirmesi açısından klasik ekonomi politik düşüncesinden etkilenen bir düşünür de Hegel’dir; ancak Hegel sivil toplumu, olumsuz, ilerletici bir alan olarak görmektense sivil topluma yönelik eleştirel bir değerlendirme ortaya koymuştur. Klasik ekonomi politikte, gereksinmeler sistemi olarak ortaya konulan sivil toplum kavramını genişleten ve ekonomi ile özdeşleştirilmesinden koparan Hegel, sivil toplum-

devlet arasındaki ilişkiyi de tikel-evrensel kavramları üzerinden anlatmıştır (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 173-174).

Hegel’e göre, sivil toplum iki ilişki bağlamında düşünülmelidir: “Birey ve bireyin içinde yaşamını sürdürdüğü toplumsal ekonomik kurumlar arasındaki ilişki. Bu kurumlarla, eşsiz olarak nitelendirdiği devlet arasındaki ilişki” (Gönenç, 2001: 21).

Hegel düşüncesinde, sivil toplum tikelliğe, devlet ise evrenselliğe işaret eder. Tikellik ile evrensellik arasında diyalektik bir ilişki vardır, dolayısıyla bu alanlar birbirini dışlamaz. Tikelliği “kendi içinde ölçsüz aşırılık” olarak gören Hegel, bu belirlemesine rağmen, yaşadığı modern çağın nesnel gerçekliğinin farkında olan bir düşünür olması nedeniyle, tikelliğin yadsınamayacağını görmüştür. Ona göre birey tikellikten mahrum bırakılmaz, fakat tikellik kendi başına da bırakılmaz, çünkü böyle bir durum toplumun dağılması anlamına gelir; o halde tikellik evrensellik ile dolayım olacaktır (Savran, 2003:103-110). Hegel’in bu düşüncesinin Antik Yunan ile paralellik taşıdığı görülür. Antik Yunan’da da polis yurttaşlarına nasıl davranacaklarını göstermesi, polis toplumsal uyumu sağlaması söz konusudur. Hegel’in düşüncesinin Antik Yunan düşüncesi ile süreklilik taşıdığı görülmektedir. Zaten Hegel de Antik Yunan’a olan özlemini dile getirmektedir (Çaha, 2016: 31-36); fakat Hegel tikelliği ortaya çıkarmanın modernlik olduğunun ve dolayısıyla Antik Yunan’a dönülemeyeceğinin bilincindedir .

Az önce de anlatıldığı gibi tikelliği yadsımayan Hegel, ortaya, tikelliği aşmaya yönelik bir etik politik proje koyar. Hegel, etik politik projesi ile devleti ön plana çıkarmakta, bu projenin gerçekleşmesi, yani tikelliğin önlenmesi için ise bir dizi kurumun varlığını şart kılmaktadır (Bu kurumlara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Gönenç, 2001: 23-25). Tocqueville’deki aracı kurumlara benzeyen ve Hegel’in dolayım sistemi olarak nitelendirdiği bu kurumlar, birey ile devletin karşılaşması için gerekli olup, bu kurumlar aracılığıyla yalıtık bireyler toplum hayatına katılmakta, kimlik ve aidiyet duygusu kazanmaktadırlar. Hegel’in dolayım sistemi, kamu otoriteleri ve sınıflar/zümreler ile korporasyonlardan oluşur. Hegel, korporasyon üyeliğini son derece sınırlı tutmuş, korporasyon üyesi olmak için belirli mülke, otoriteye, kimliğe sahip olmak şart kılmıştır. İşte Hegel’in sistemindeki önemli aksaklıklardan biri bu durumdur. Toplum içinde, korporasyonlarda örgütlenemeyen bireyler mevcut olacaktır. Bu bireyler ne sivil toplumda ne devlette yer alabileceği için işçi sınıfı, emekçi kesim, yoksullar dışlanacaktır. Bu noktada Hegel’e getirilecek en ciddi eleştiri ise, evrensel olma iddiasındaki değerlerin dışında kalacak böyle büyük bir kesimin varlığı ile etik politik projenin gerçekleştirilebilmesinin imkânsızlığıdır. Böylece Hegel’in projesi bütüne yönelik iken, tikelci bir yaklaşıma dönüşmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yetiş,2005).

Hegel’in felsefesinde eleştiriye açık diğer bir nokta da evrensel devletin uğraklarıdır . Etik kökenlerini aile, sivil toplum ve siyasal devlet uğraklarında bulan evrensel devletin kurumsallaşmış şekli olan siyasal devlet, hiyerarşik bir yapı oluşturmakta ve bu yapı içinde nihai birimi hükümdar (taç) oluşturmaktadır. Az sonra da anlatılacağı üzere, Hegel’in yaklaşımından ciddi bir kopuş taşıyan Marx’ın sivil toplum – devlet anlayışında Hegel’e getirdiği eleştirilerden biri de budur: Evrensel bir projenin tek kişiye indirgenmesi.

Kısaca özetlemek gerekirse, Hegel’in sistemi her ne kadar sivil toplumu dışlamasa, sadece devletten oluşmasa dahi, sivil toplumun unsurları nihai olarak kararlaştırıcı unsurlar olmayıp, devlet- sivil toplum ikiliği devlet merkezli bir bakış açısı taşımaktadır (Hegel’in sivil toplum- devlet ikiliği konusundaki görüşleri için bkz. Hegel, 2004). Hegel için devlet, sivil toplumdaki bireyleri ve tarafları koruyan, onların güvencesi olan bir yapıdır. Sivil toplumdaki özgürlüklerin sağlanmasının olmazsa olmaz koşulu güçlü ve donanımlı bir devlettir (Çaha, 2016: 33).

Sivil toplum-devlet çifti konusundaki fikirlerinin temelini Hegel’e yönelik eleştirilerin oluşturduğu ve kuramı, devletin sivil toplumu değil, sivil toplumun devleti kontrol etmesi anlamında Hegel’in anlayışından ciddi bir kopuş taşıyan Marx da sivil toplum- devlet ikiliğini benimsemekte, fakat temelli biçimde eleştirmektedir. Marx’a göre; “sivil toplumu belirleyen ve koşullayan devlet değildir, devleti belirleyen ve koşullayan sivil toplumdur” (Bkz. Bobbio/Texier, 1982:7-8).

Hegel de sivil toplum-devlet ayrımının oluşturduğu çelişkilerin farkında olmakla beraber, Hegel’in çabası, bu çelişkileri sivil toplumu koruyarak devlette aşmak olmuştur. Marx ise, Hegel’in tersine, çelişkinin aşılmasını devlette değil, sivil toplumda aramıştır.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, sivil toplum-devlet ikiliğinde bakış açısı, devleti ya da sivil toplumu olumlayan biçimde olmaktadır. Marksist düşünce üçüncü bir çizgi olup, bu bakış anlatılmadan önce devleti ya da sivil toplumu olumlayan farklı görüşlerin nasıl sınıflandırıldığına ilişkin kısa bir bilgiden bahsetmek yerinde olacaktır. Çaha bu ayrımı, aşkın devlet anlayışı ve araçsal devlet anlayışı olarak ayırmaktadır. Buna göre; Machiavelli, Bodin, Hobbes, Rousseau ve Hegel’in yer aldığı aşkın devlet anlayışında bu dikotomi devlet eksenli algılanmaktadır. Locke, Montesquieu, Smith, Mill, Berlin, Hayek gibi düşünürlerde ise devlet araçsaldır ve sivil toplum önceliklidir (Çaha, 2016: 26).

Marx’a kadar sivil toplum burjuva toplumu olarak anlaşılmasına rağmen, Marx’ta bu yapı, burjuva toplumundan daha geniş kapsamlıdır; nitekim Marx sivil toplumdaki sınıfsal ilişkilerin ne denli önem taşıdığını inceleyerek, sivil toplumu da sınıfsal olarak belirlenen bir alan olarak görmektedir. Yine, Marx’ta görülen, sivil toplum-devlet dikotomisini, birini diğerine bağlı kılarak değil, her

ikisini de ortadan kaldırarak aşmak düşüncesidir. Yani Marx’ta bu ayırım, ne klasik ekonomi politikteki gibi sivil toplumu kendi haline bırakıp devleti ona bağımlı hale getirmekle, ne de Hegel’deki gibi sivil toplumun üzerine devleti koymakla aşılabılır. Marx’a göre bu ayırımın aşılması için radikal bir devrim gerekmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bumin, 1982: 35-36).

Daha önce de ifade edildiği gibi Marx, tarihin temel öznesini devletten çıkarıp sivil topluma aktarmaktadır. Marx, sivil toplumu sadece bir burjuva toplumu ile özdeşleştirmenin yanlışlığını vurgulayarak, burjuvazi ile ortaya çıkmış olmasına rağmen, sivil toplumun bütün tarihsel aşamaları içeren bir kavram olduğunu belirtir. Nitekim Marx, proletaryadan bahsederken “sivil burjuva toplumunun bir sınıfı olmayan, sivil toplumun bir sınıfı” ifadesini kullanarak bu anlatımı doğrulamaktadır.

Marx, kuramında sivil toplumu yapıya yerleştirirken devleti üst yapıda yer alan bir kategori olarak belirler. Dolayısıyla Marx’ta altyapı üstyapıyı belirlediğine göre, sivil toplumun devlet ve devletle ilgili diğer hukuki ilişkileri belirlediği söylenebilir. Herhangi bir devlet analizi yapılacaksa, devlet bağımlı, sivil toplum belirleyici öge olduğuna göre, çıkış yolu sivil toplum olacaktır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yetiş 2003: 35-72).

Tüm bu anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, Marx’ın sivil topluma ilişkin değerlendirmeleri önceki bütün aşamalardaki yaklaşımlardan kopuş niteliği taşımaktadır (Çaha, 2016:59).

Son olarak, Marksist teoriye pek çok katkı sunmuş Gramsci’nin fikirlerinden de, devlet sivil toplum ikiliği konusundaki süreklilik ve kopuşlar çerçevesinde kısaca söz etmek gerekmektedir, Gramsci’de de, Marx’ın altyapı-üstyapı ayırımını görmek mümkündür. Az önce de anlatıldığı gibi, Marx sivil toplumu altyapıya yerleştirir. Gramsci’nin “eksiksiz devlet”inde sivil toplum üstyapının bir parçası olmak durumundadır (Bobbio/Texier, 1982:72-73). Ancak hemen belirtmek gerekir ki Marx’ın sivil toplum kavramı ile Gramsci’nin tanımı birbirinden farklıdır. Gramsci’nin teorisinin özgüllüğü söz konusu olup, Gramsci, sivil toplumun yalnızca ekonomik aktivite ile sınırlandırılmayacağını söylemekte, onu genişletilmiş anlamda devletin bir parçası olarak görmektedir. Gramsci, sivil toplumu, devletin ideolojik, kültürel hegemonyasının yaşandığı alan olarak görmektedir (Bobbio/Texier,1982:80-81). Kısacası, Gramsci’nin sivil toplum kavramı Hegelci ve Marxçı modelleri aşarak, bir yandan kapitalist topluma, maddi yaşamın koşullarına gönderme yaparken, öte yandan hegemoninin ideolojik, kültürel aygıtlarını içine almaktadır. Bu noktada Althusser’in de, devletin farklı işlevsel alanları bir araya getirdiğini belirterek ve devleti baskı aygıtları (politik toplum) ile ideolojik aygıtların (sivil toplum) oluşturduğu bir birlik olarak görmesi nedeniyle Gramsci’nin kuramı bağlamında süreklilik taşıdığını söylemek yanlış olmaz.

Sonuç olarak, denilebilir ki, bugün pek çok konuda - örneğin devlet sistemleri, bir ülkedeki hakim rejim gibi - açıklayıcı işlev gören devlet-sivil toplum dikotomisi, içinde ciddi kopuş ve süreklilikleri barındıran uzun bir tarihsel sürecin ürünü olup, günümüzde de çeşitli tartışmalara konu olmaya devam etmek suretiyle önemini korumaktadır.

BOB JESSOP’IN DEVLET KURAMI

Marksist devlet kuramının önde gelen isimlerinden olan ve devleti ilişkisel bir perspektiften ele alan Bob Jessop, devleti reel-somut bir nesne olarak çözümleyen “eklemlenme” yöntemini önermektedir. Devleti reel- somut bir nesne olarak çözümlenmek ise, onu birçok farklı belirlenimlerin karmaşık bir sentezi olarak görerek, soyuttan somuta ve basitten karmaşıklığa giden bir yöntemle bu farklı belirlenimlerin somut olarak nasıl birleştiğini ortaya koymayı gerektirir (Özkazanç, 1998: 44). Jessop’a göre, devlet iktidarı biçim belirlenimli bir ilişkidir. Yani devletin doğru bir analizi için, sadece devletin özgül kuramsal biçimlerinin değil, siyasi güç dengesinin, devlet biçimi ötesinde konuşlanan güçler tarafından nasıl belirlendiğinin ele alınması gerekmektedir (Jessop, 2005:168).

Jessop, Poulantzas’ı izleyerek devlet iktidarını “siyasi güç dengelerinin biçimsel olarak belirlenmiş yoğunlaşması” olarak tanımlamaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Clarke, 2004: 89-132). Devletin toplumsal yönünü vurgulamak onun kendiliğinden bir güç sahibi olan bir özne ya da araç olmadığı anlamına gelir. Devlet her zaman toplumdaki farklı kesim ve sınıfların mücadele alanı olmuştur. Devletin içinde ve dışında yapılan mücadeleler, devletin biçimselliğini ve işlevlerini belirlemektedir. Öte yandan tüm bu mücadeleler, verili bir devletin biçimsel özelliklerinden soyutlanarak anlaşılabilir. Bu mücadeleleri belirli bir biçime sokan bir kurumsallık vardır. Devlet her zaman belirli çıkarlara daha açık olup, siyasi çıkarların ve stratejilerin oluşumunu belirleyen bir stratejik seçmeciliğe sahiptir. Dolayısıyla devletin biçimi hem toplumsal ilişkileri kuran hem de onlar tarafından kurulan bir nitelik taşır (Özkazanç, 1998: 16). Jessop’a göre devlet aygıtı, toplumca onaylanan, amacı genel çıkar adına toplum üyelerini bağlayan kararlar alıp uygulamak olan kurum ve örgütlenmelerden oluşur (Jessop, 1990: 341). Buradaki genel çıkar niteliği, devlet sistemini, doğrudan politik hükümlerle ya da şiddet iktidarından farklılaştırır.

Daha önceki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Jessop’ta devlet; sermaye kuramsal- sınıf kuramsal yaklaşımların sentezi ile türetilir. Jessop, sermaye kuramsal analizi Düzenleme Okulu’ndan, sınıf kuramsal çözümlenmeleri de Gramsci ve Poulantzas’ın ideolojik hegemonya yaklaşımlarından almıştır (Karahanoğulları, 2003: 254).

Jessop’un etkilendiği Düzenleme Okulu teorisyenleri “birikim rejimi” ve düzenleme tarzı gibi kilit kavramlarla siyaset ekonomi ilişkisini kavramsallaştırmaya çalışmış, ekonominin toplumsal olarak belirlendiğini,

kapitalizmin krizinin de sınıf mücadelesini gündemine alan bir yönetsel çerçeve temelinde anlaşılması gerektiğini vurgulamışlardır (Boyer, Saillard, 2002: 38). Jessop da, “birikim”i kuramının bir parçası olarak ortaya koymaktadır. Gramsci’nin hegemonya yaklaşımı ise Jessop’un kuramında diğer önemli parçadır.

Jessop’un devlet kuramı anlatılırken devlet- iktisadi alan ilişkisinden bahsetmek gerekir. Marksist devlet kuramcılarının 1960’lardan bu yana tartıştıkları devlet ile iktisadi alan arasındaki ilişkinin niteliğinin Jessop’un da bütün çalışmalarının örtük veya açık temel sorunsalı olduğu söylenebilir. Jessop’un siyasal alan ile iktisadi alan arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeleri yapısalcı bir perspektiften hareketle gelişmiştir. Jessop, modern kapitalist devleti biçimsel olarak belirlenmiş bir toplumsal ilişki alanı olarak tanımlamakta ve bu ilişkileri analiz ederken birikim stratejileri ve hegemonya stratejileri kavramlarını referans alır (Güney, 2003: 360,361).

Devlet ile toplum arasındaki kurucu ilişkiye dikkat çekmek isteyen Jessop, devleti “biçimsel olarak belirlenmiş bir stratejik toplumsal ilişkiler alanı” olarak değerlendirir (Jessop, 1990: 149). Bu tanım devletin hem kurumsal - biçimsel hem de toplumsal - stratejik boyutlarına eşit olarak ağırlık tanır. Devlet, stratejik bir toplumsal ilişkiler alanıdır.. Devlet üç anlamda stratejik bir alandır. İlk olarak devlet, yapısı ve işleyiş tarzı nedeniyle bazı stratejilere daha açık olan bir stratejik alandır. İkinci olarak devlet, devletin birliğini sağlayan ve siyasi egemenliği yeniden üreten stratejileri geliştirdiği bir zemin olarak iş görür. Son olarak, devletin yapısı ve işleyişi de geçmiş siyasi mücadele ve stratejilerin yeniden üretimi çerçevesinde anlaşılmalıdır. (Özkazanç, 1998: 44).

Jessop’a göre iktisadi alan ile siyasal alan kurumsal olarak ayrılmış ve farklı işleyiş mantıklarına göre kurulmuş oldukları için, ikisi arasındaki uyumlu ilişkinin sağlanması kendiliğinden ve zorunlu değil, stratejik mücadeleler yoluyla oluşsal olarak gerçekleşir (Jessop, 1990:206).

Jessop, Marksist kuram içerisinde kapitalist devlet bağlamında yürütülen tartışmalardaki “sermaye mi/ sınıf mı?” ikilemini aşmak amacıyla stratejik – kuramsal yaklaşımı önerir. Sermaye kuramsal ve sınıf kuramsal yaklaşımlar arasındaki aslı olmayan ikilemi aşmak için strateji kavramını kullanmamız gerekir, çünkü bu kavram soyut yapısal belirlenim ile sınıf mücadelesinin somut biçimleri arasındaki dolayımı sağlar. Strateji burada verili bir yapı içinde geçerli olabilecek alternatiflerin oluşturulması anlamında kullanılmaktadır (Jessop, 1990: 91).

Devlet ile ekonominin eklemlenmesini yapısal eşleşme veya stratejik koordinasyon kavramlarıyla ele alan Jessop’a göre, yapısal eşleşme aynı toplumsal uzamı paylaşan iki farklı mantığa sahip özerk yapının – devlet ile iktisadi alan – birbiri tarafından koşullanarak evrilmesi demektir. Stratejik koordinasyon ise farklı kurum ve mantıklar arasındaki ilişkinin, birikim

stratejileri ve hegemonya projeleri yoluyla kurulması şeklinde gerçekleşir (Jessop, 1990: 358). Alternatif stratejiler, hesap yapabilen toplumsal güçlerin yapıyla ilişkilerinde farklı konumlanışlara sahip olmalarına, farklı stratejik hesaplar yapmalarına, geniş bir toplumsal alanda (iktisadi, siyasal, hukuki, ahlaki..vs değişik ve çoğul eylem alanları) farklı stratejik tavırlara angaje olmalarına ve diğer toplumsal güçlerle farklı ittifaklara girmelerine bağlıdır. Dolayısıyla n sayıdaki stratejinin başarısı, yapısal bütünlüğün içindeki diğer stratejilerle olan tamamlayıcılığa bağlıdır. Bütün bu açıklamaların ötesinde devlet, hem bütün stratejilerin hedefi olmak hem de bu stratejileri hayata geçirmek gibi bir işlev ve niteliğe sahiptir (Güney, 2003: 365).

Jessop’un devlet sisteminin, birikim stratejileri ile hegemonya projelerinin oluşturulmaya çalışıldığı stratejik bir alan olduğu, bir başka deyişle, devletin, sınıflar arası mücadelenin değil, kuramsal olarak kurgulanmış strateji ve projelerin – ki bunlar da birer yapıdır- mücadele alanı olduğu (Güney, 2003: 361) yukarıda belirtilmişti. Bu kavramları daha ayrıntılı olarak açıklanması, Jessop’un kuramının iyi anlaşılması için önemlidir.

Birikim Stratejisi

Jessop’un birikim stratejisi, sermayenin çeşitli fraksiyonlarının çıkarlarını farklı şekilde etkileyen ve bir tercih olması itibariyle alternatifleri de olan, ekonomik bir büyüme modelidir. Birikim stratejisi de hegemonyaya benzer biçimde, hegemonik sermaye kesiminin uzun dönemli çıkarları ile bağımlı sermayelerin kısa dönemli çıkarlarını ortak bir strateji etrafında birleştiren ve böylece sermaye birikiminin sağlıklı işlemini sağlayan bir eklemleyici strateji olarak tanımlanabilir. Hegemonik sermaye dilimi farklı olabileceği halde, bir birikim stratejisinin başarılı olması için mutlaka artı değer artmasını sağlayan sanayi sermayesinin sürekli gelişmesini sağlaması gerekir. Sermayenin kolektif çıkarları önceden verili değildir ve kolektif çıkar denen şey ancak tekil sermayeler arasında oluşsal bir çıkar birliği oluşturan birikim stratejileri yoluyla kurulabilir (Jessop, 1990: 200). Veri konjonktür için birden çok strateji ve her bir strateji için de çeşitli taktikler mevcut olabilir. Bu stratejiler, sermaye kesimlerinden çeşitli düzeylerde destek aldıkları için baskın birikim stratejisi, ikincil birikim stratejisi olarak farklılaşırlar (Jessop, 1990:160).

Modelin başarısı, tercih doğrultusunda, çeşitli fraksiyonların bir tek fraksiyonun hegemonyasında birleşmesine bağlıdır (Gülalp,1993: 88) Yani, birikim stratejisinin başarısı/pratiğe geçebilme şansı, diğer sermaye kesimlerini stratejiye dahil edebilme yetisine bağlıdır. Bu noktada Jessop’un kuramının ikinci ayağı olan hegemonik proje kavramı devreye girer (Karahanoğulları, 2003: 254)

Her bir döneme özgü sermaye birikim sürecinin oluşumunu belirleyen nesnel koşullardan söz edilebilirse, söz konusu birikim süreçlerini niteleyen stratejilerin belirlenmesinde taraf olan ve uygulanmasını yürüten devletin konumunun da aynı nesnel koşulların ürünü olduğu söylenebilir. Genel bir tanımlama ile,

devletin işlevi ve konumunun, içteki sınıf yapısı ile dünya sistemine katılım biçimi tarafından belirlenen sermaye birikim sürecinin gereklerini yerine getirmek olduğu ileri sürülebilir. Bu genellemeyi, iki tür gözlem olanaklı kılmaktadır. Birincisi, siyasal iktidarlar, farklı kimlikte de olsalar, sermaye birikim sürecinin gereklerine bağlı olarak aynı stratejiyi izleyebilmekte; ikincisi, belli bir siyasal iktidar, yine sermaye birikim sürecinin gereklerine göre farklı stratejilerin izleyicisi olabilmektedir. Dönemler arasında siyasal iktidarın kimliğinde ya da siyasal rejimlerde bir farklılık olsa da, devletin sermaye birikimine ilişkin konumunda bir süreklilik görülmektedir (Gülalp, 1983:73).

Hegemonik proje

Bu proje, hegemonyanın; tekil çıkar ile genel çıkar çelişmesini toplum lehine çözmeyi vaat ettiği somut bir tasarımdır (Jessop, 1990:208) ve hegemonik sınıfın ahlaki ve entelektüel öncülüğünü sürdürebilmesi için önkoşuldur.” Hegemonya, sınıf bağlantılı (ama mutlaka sınıf bilinçli olmayan) farklı güçlerin, belli bir sınıfın veya fraksiyonun politik, entelektüel ve ahlaki önderliği altında toplanması ve örgütlenmesini gerektirir. Hegemonya, kısa vadeli çıkarları feda edebilir, bazı çıkarlar genel çıkar adı altında birbirine eklenirken, projeye aykırı düşenleri ahlak dışı, akıldışı ve kanun dışı ilan edebilir ve dışlayabilir (Jessop, 1990: 162). Jessop’a göre, hegemonik proje halk gruplarını, çelişkileri çözen ve sonuçta esas olarak hegemonun çıkarına olan tanımlı bir sona yönlendirme yetkisine sahip askeri müdahaleleri, sosyal reformu, siyasi istikrarı ya da ahlaki yeniden üretimi kapsayabilir.

Jessop, birikim stratejileri kavramının sermayenin alternatif mantıklarını, hegemonya stratejilerinin ise sınıf mücadelelerinin alanını çözümlemeye yararlı oldukları için birbirini tamamladıklarını savunur. Ancak yine de, ekonomik bir yorumdan kaçınmak için kavramlar ayrı tutulmalıdır. Birikim stratejisi ile hegemonik proje arasında zaruri bir ilişki yoktur; geçerli bir birikim stratejisi ile hegemonik proje çelişebilir. Proje ile strateji ilişkisi olumsuzdur. Bir başka ifadeyle, sermaye birikimi, yapı ve strateji diyalektiğinin olumsuz bir sonucudur. (Jessop, 1990: 162, 205, 346)

Az önce de anlatıldığı gibi Jessop, devleti ve siyaseti açıklayabilmek için, Antonio Gramsci’nin “tarihsel blok” tezinden hareket etmiştir. Gramsci’ye göre tarihsel blok, yapı ile üstyapının oluşturduğu organik (geçici olmayan, yapısal süreklilikler içeren) birlikteliktir. Bu birliktelik tesadüfi değildir. Yine, Gramsci, üstyapıda sivil toplum ile devleti ayırır. Sivil toplumda hegemonya, rıza; devlette ise egemenlik, zor söz konusudur. Jessop da Gramsci’nin “tesadüfi, akılcı ve istenilen” ile “organik” ayrımını birikim stratejileri için uygulanmasını önerir.

Jessop’da ekonomik egemenlik, sermayenin çeşitli fraksiyonları tarafından kurulabilir ve diğer fraksiyonların çıkarlarını gözetmeksizin ve /veya çıkarları aleyhine olarak bu fraksiyonların, diğerleri üzerinde kendi özel çıkarlarını

dayatmaya muktedir olduğu zaman gerçekleşir. Buna zıt olarak ekonomik hegemonya, belirli bir birikim stratejisinin genel olarak benimsenmesi ile elde edilen ekonomik önderlikten kaynaklanır. Böylesi bir strateji, bir yandan sermaye çevrimini bütünleştirmek yoluyla diğer fraksiyonların acil çıkarlarını geliştirirken, bir yandan da hegemonik kesimin uzun vadeli çıkarlarını güvenceye almalıdır. Ekonomik egemenlik bütünleşme süreci ile uyumsuzluk gösterebilmesine rağmen, ekonomik hegemonya çevrimin bütünleşmesi yoluyla kazanılır (Jessop, 2005: 157,158)

Hegemonik projeler, sadece ekonomik ilişkilerle değil, sivil toplum ve devlet alanlarınca temellendirilen noktalarla yönlendirilir. O halde şu açıklamalar da Jessop’un sivil toplum-devlet çifti konusundaki düşünceleri noktasında yol gösterici olabilir: Kapitalist bir toplumsal formasyonda, devletin sermaye birikimi sürecinden durumsal olarak ayrılması ve sermaye birikimi için gerekli koşulları yaratmak gibi dışsal bir işlev yüklemiş olmasıyla belirlenen devletin biçimi (hukuk devleti, vergi devleti...), onun sermaye birikimi için işlevselliğini garanti etmediği gibi tam tersine zorlaştırmıştır. Ekonomi ile siyasal alan kurumsal olarak ayrılmış ve farklı işleyiş mantıklarına göre kurulmuş oldukları için, ikisi arasındaki uyumlu ilişkinin sağlanması kendiliğinden ve zorunlu değil, stratejik mücadeleler yoluyla oluşsal olarak gerçekleşir (Jessop, 1990: 206). Devlet ile ekonomi arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini kuran birikim stratejileri ile hegemonik projelerin başarılı olmadığı durumlarda, iki mantık ve kurumsal alan birbiriyle çelişebilir. Öte yandan piyasa ilişkileri ve sermaye birikimi kendini düzenleyen sistemler olmayıp, ekonomi dışı varoluş koşullarına ve dolayısıyla devlet müdahalesine ihtiyaç gösterirler. Dolayısıyla devletin biçimi, iç örgütlenişi ve hegemonik projeler sermayenin çıkarlarının tanımlanmasında ve birikim stratejilerinin oluşmasında etkili olurlar. Sermaye birikimi için özsel olarak avantajlı olan bir devlet biçimi yoktur. Örneğin, hukuk devleti ve parlamentarizm sermaye egemenliği için özsel olarak “en iyi siyasi kabuk” değildir. Popüler demokratik mücadelelere ve hegemonik siyasete yol veren bu çoğulcu yapı, ancak sermayenin ekonomik ve siyasi egemenliği hegemonik olmayı başarır ise işe yarar (Jessop, 1990: 120,165,357). Her biçim devletin somut içeriğine ve güçler dengesine bağlı olarak avantaj veya dezavantaj sağlayabilir (Özkazanç, 1998:18). Devletin içsel birliğinin kurulmasında ve tutarlı, etkin bir aygıt olarak işlemesinde başarılı hegemonik projelerin gerçekleştirilmesi hayati önem taşır. Çünkü hegemonik projeler, sınıfsal ve diğer ilgili güçlerin belirli bir sınıfın siyasi liderliği altında toplanması, tikel çıkarların birbirine eklenmesi yoluyla, ortak çıkarın ve ulusal-popüler kolektifliğin oluşturulmasını sağlayarak, devletin biçimsel birliğini içeriksel olarak da tamamlarlar. Hegemonik bir proje üzerinde konsensus sağlanması devlet aygıtını birleştirir ve siyasi tahakkümü daha etkin hale getirir (Jessop, 1990: 210). Biçimsel ve içeriksel birliğini sağlayamayan devlet, hem sermaye birikimi için gerekli olan görece özerklikten uzaklaşır hem de ulusal-popüler olmayı ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamada başarısız olur (Özkazanç, 1998:29).

Birikim stratejisi, ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik gelişmeyle ilgilidir. Hegemonik proje ise ekonomik olmayan kaygılarla (örneğin; askeri başarı, toplumsal reform, siyasi iktidar, vs) ilgilidir. Keyfi, iradi bir hegemonik proje, birikimin koşullarını zedeleyebilir ya da birikimin gerekleri hegemonyanın gereklerini aşabilir (Jessop, 1990: 209).

Özetlenecek olursa, birikim stratejileri ve hegemonik projelerin ortak yanı, tekil çıkarlar ile genel arasındaki çatışmayı kısmen de olsa çözerek devletin ortak çıkarın temsilcisi olma iddiasını desteklemeleridir. Birikim stratejisi, ekonomi dışı varlık koşullarıyla birlikte bütünsel bir ekonomik büyüme modelini ve bunun nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin araçları belirleyen bir stratejidir (Jessop, 1990: 198). Hegemonya ise, bir sınıfın ya da sınıfsal kesimin uzun vadeli çıkarları ile bağımlı sınıf ve kesimlerin kısa vadeli çıkarlarını birleştirerek, tekil çıkarlar ile ortak çıkar arasındaki soyut gerilimi çözmeye çalışan bir bütünleşme projesidir. Hegemonya aynı zamanda toplumun belirli bir gücün siyasi, ahlaki, kültürel ve entelektüel liderliği altında toplanması yoluyla kolektif bir iradenin oluşmasını sağlayan ulusal, popüler bir nitelik taşır. Hegemonya, maddi ödünlere yanı sıra eğitsel, ideolojik süreçlerle de siyasi toplumsal güçleri hegemonik proje etrafında konumlandırmak ve karşı hegemonik güçleri en azından nötralize etmek ve hatta zor kullanımı yoluyla bastırmak gibi ikili bir stratejiye dayanır (Jessop, 1990: 182).

Jessop'un kuramında, birikim stratejilerini, düzenleyici mekanizmaları veya hegemonya projelerini planlayan başarıyla uygulanmasını garanti altına alan global bir özne yoktur. Bunun yerine eylemleri az veya çok eşgüdümlü olan ve diğer toplumsal güçler tarafından az veya çok direnişle karşılaşan, öteki toplumsal güçlerin stratejilerini kendileri için hem engelleyici hem teşvik edici olacak bir yapısal bağlamda takip eden farklı özneler buluruz (Güney, 2003: 367,368).

Son olarak, Jessop'un strateji kavramı üzerine yapılan bazı eleştirilerde, söz konusu stratejileri ve projeleri kimin hangi şekilde uygulamaya koyduğunun belirsizliği vurgulanır (Güney, 2003:370). Böyle bir durumda, ya bir birikim stratejisini bilinçli olarak tasarlayan fraksiyon aynı zamanda ona uygun bir hegemonik proje de tasarlar, ya da bu iki alan arasında eş zamanlı ve karşılıklı uyuşan birer çözümün, bir şekilde belki rastlantı eseri olarak belireceği varsayılmalıdır (Gülalp, 1993: 89) Jessop'un son dönem yazılarında ikinci olasılığı tercih ettiği görülür (Güney, 2003: 370).

Jessop, devlet kuramını ortaya koyarken, klasik ekonomi politikçilerden başlayarak, Tocqueville, Hegel, Marx ve Gramsci'nin sivil toplum tanımlarını incelemiş, devlet-sivil toplum ikiliğine ilişkin düşüncelerini ayrıntılı bir biçimde yazmıştır (Bkz, Jessop, 1990). Kendisinin, sivil toplum-devlet ikiliği konusundaki görüşleri de yukarıda detaylı olarak verilen devlet kuramında açıkça kendine yer bulmaktadır. Jessop, Gramsci'nin sadık bir öğrencisidir.

Yine post-fordist paradigmaya bağlı olarak devlet, düşünür için, rekabetçi, çalıştırmacı bir niteliğe bürünmüş, toplumun her alanında etkisi daha hissedilir olmuş, sivil toplumla örtüşmüştür (Oğuz 2018:32). Daha önce de belirtildiği üzere Jessop, devleti ve siyaseti açıklayabilmek için, Antonio Gramsci’nin “tarihsel blok” tezinden hareket etmiştir. Gramsci’ye göre tarihsel blok, yapı ile üstyapının oluşturduğu organik (geçici olmayan, yapısal süreklilikler içeren) birlikteliktir. Bu birliktelik tesadüfi değildir. Yine, Gramsci, üstyapıda sivil toplum ile devleti ayırır. Sivil toplumda hegemonya, rıza; devlette ise egemenlik, zor söz konusudur. Jessop da Gramsci’nin “tesadüfi, akılcı ve istenilen” ile “organik” ayrımını birikim stratejileri için uygulanmasını önerir.

Jessop’ın tüm çalışmalarının temel sorunsalı devlet ile iktisadi alan arasındaki ilişkinin niteliğidir. Bu çerçevede, Jessop, modern kapitalist devleti biçimsel olarak belirlenmiş bir toplumsal ilişki alanı olarak tanımlayarak, daimi olarak yeniden inşa edilen ilişkiler bütünü olarak görmektedir. “Jessop, diğer devlet kuramcılarına göre oldukça farklı bir konuma yerleşmiştir. Onun için soyut, deney öncesi bir devlet formu yoktur, devlet hegemonik projelerin ve birikim stratejilerinin yarattığı bir formdur ve bu form post-fordist üretim tarzı ile çok daha belirgin bir hal almıştır. Bir diğer deyişle sivil toplumun dışında bir devlet ve devletin dışında bir sivil toplum yoktur” (Oğuz, 2018: 31).

SONUÇ

Bu çalışmada devlet ile sivil toplum kavramlarının farklı konumlandırılmalarıyla ilgili tarihsel ve daha çok kuramsal bir çerçeve çizilmiş, varılan temel nokta, bu ikiliğin başlıca sebebinin ekonomi olarak görülmesi olmuştur. Bu ikiliğe bakış açısı aşkın devlet ve araçsal devlet ideolojileri çerçevesinde farklı yöne ağırlık verecek biçimde şekillenmiştir. Bazı düşünürler devleti sivil toplumun önüne koyarak devlete neredeyse ilahi bir kimlik verirken, diğer bazı düşünürler sivil toplumu olumlamıştır. Marx ile birlikte bu tartışma farklı bir boyut kazanmıştır. Marx’a kadar sivil toplum burjuva toplumu olarak anlaşılmasına rağmen, Marx’ta bu yapı, burjuva toplumundan daha geniş kapsamlıdır; nitekim Marx sivil toplumdaki sınıfsal ilişkilerin ne denli önem taşıdığını inceleyerek, sivil toplumu da sınıfsal olarak belirlenen bir alan olarak görmektedir. Marx’ın altyapı üstyapı belirlemesinde sivil toplum altyapı, devlet üstyapı olarak ifade edilirken, kendisinden sonraki Marksist bakış Gramsci ile birlikte bu durumu farklı yorumlamıştır. Gramsci, sivil toplumun yalnızca ekonomik aktivite ile sınırlandırılmayacağını söylemekte, onu genişletilmiş anlamda devletin bir parçası olarak görmektedir ve böylece sivil toplumu üst yapıya yerleştirmektedir. Gramsci’nin yolundan giden Bob Jessop da, kuramında altyapı üstyapı belirlemesi yapmakta ve devleti ilişkisel bir perspektiften ele almaktadır. Jessop, pek çok konuyu kendine sorunsal olarak belirlemiş ve çalışmaları geniş bir yelpazeden beslenmiştir. Aslına bakılırsa, Jessop’un araştırdığı sözü edilen konular birbirinden bağımsız araştırma nesnelere olmayıp tümü; ekonomik, siyasi, sosyal yansımaları olan iç içe geçmiş konulardır.

Jessop’ın kuramında temel olarak, devlet sisteminin stratejik bir zemin olduğu, bu sistemin geçmişten gelen siyasi stratejiler ve mücadeleler içinde, ki birikim stratejisi ve hegemonik proje bunlara dâhildir ve onlar yoluyla üretilmeleri temelinde anlaşılabilirliği görülmüştür. Sivil toplum- devlet ikiliği meselesinde de, devleti halihazırda toplumsal ilişkiler alanı olarak görmekte ve sivil toplumdan ayrı bir devlet, devletten ayrı bir sivil toplum ileri sürülemeyeceğini ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, H. (1994). Devlet ve Demokrasi. İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Althusser, L. (2000). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, S. (2010). “Sivil Toplum ve Demokrasi”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.15, S.2, s.357-374.
- Barry, N. (2005). “Klasik Liberalizm ve Sivil Toplum”. Sivil Toplum ve Demokrasi, Lütfi Sunar (Ed.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Bobbio, N. / Texier, J. (1982). Gramsci ve Sivil Toplum. Çevirenler: Arda İpek/ Kenan Somer. Ankara: Savaş Yayınları.
- Boyer, R and Saillard, Y. (2002). “A Summary of Regulation Theory” in Boyer, R. and Saillard, Y. (ed.), *Regulation Theory: The State of the Art*. London: Routledge.
- Bumin, K. (1982). Sivil Toplum ve Devlet- Kuramlar, Deneyler, Arayışlar. İstanbul: Yazko.
- Clarke, S. (2004). Devlet Tartışmaları. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Çaha, Ö. (2016). Sivil Toplum ve Devlet. İstanbul: Orion Yayınevi.
- Gönenç, A.A. (2001). Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi. Ankara: Alt Kitap.
- Gülalp, H. (1983). Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. Ankara: Yurt Yayınları.
- Gülalp, H. (1993). Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet. İstanbul: Belge Yayınları.
- Güney, A. (2003). “Kapitalizmin Krizi ve Devlet Kuramı: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme” *Praksis* 9: 357-377.
- Halifeoğlu, M. /Yetiş, M. (2013). “Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İikiliği ve Kuramsal Kökenler”. *Mülkiye Dergisi*, 37/1. s.163-188.
- Hegel, G.W.F. 2004. Hukuk Felsefesinin Prensipleri. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Jessop, B. (1990) *State Theory, Putting Capitalist State in its Place*. Cambridge: Polity Press.

Jessop, B. (2005) Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet. Derleyenler: Betül Yazar, Alev Özkazanç. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kapani, M. (2000). Politika Bilimine Giriş. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karahanoğulları, Y. (2003). “Türkiye’de Devletin Mali Krizleri” *Praksis* 9: 247-277.

Keane, J. (1993). Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Oğuz, M.C. (2018). “Bob Jessop, Post-Fordizm ve Devlet”, *Politik Ekonomik Kuram* cilt 2/1: s.19-35.

Özkazanç, A. (1998). “Türkiye’de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü” *Mürekkep* 10/11: s. 14-48.

Savran, G. A. (2003). Sivil Toplum ve Ötesi. İstanbul: Belge Yayınları.

Tuncel, G. (2011). Sivil Toplum ve Devlet. İstanbul: Bilsam Yayınları.

Yetiş, M. (2003). “Marx ve Sivil Toplum”. *Praksis*. 10: 35-72

Yetiş, M. (2005). “Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum”, *Tartışma Metinleri*. 87: 1-28.